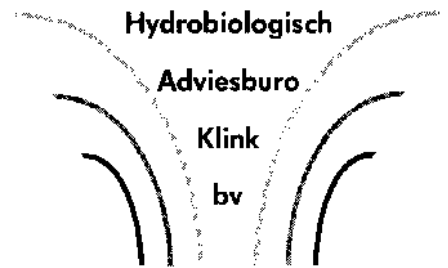

Monitoring aquatische macrofauna in de Kaliwaal en Leeuwense Waard (2009)

Echt duizendguldenkruid (*Centaurium erythraea*)

Alexander Klink

Monitoring aquatische macrofauna in de Kaliwaal en Leeuwense Waard (2009)

Alexander Klink

Foto voorblad van Echt duizendguldenkruid nabij mp. 21 op stroomdalgrasland begraasd door ganzen

Hydrobiologisch Adviesburo Klink Rapporten en Mededelingen nr. 109. Project 289

Februari 2010

In opdracht van Kaliwaal bv

© Hydrobiologisch Adviesburo Klink. Alles uit dit rapport mag op enigerlei wijze worden vermenigvuldigd mits er op de juiste wijze verwezen wordt naar dit rapport en de auteur(s).

Inhoudsopgave

1. INLEIDING	3
2. LIGGING VAN DE MONSTERPUNTEN EN GEBRUIKTE METHODE.....	4
3. RESULTATEN.....	6
3.1. BIJZONDERE TAXA	6
3.2. BEOORDELING BIOTISCHE EFFECTEN VAN VERONTREINIGINGEN	7
3.3. ONTWIKKELING VAN DE BENTHISCHE CHIRONOMIDAE.....	8
4. CONCLUSIES.....	11
5. LITERATUUR	12
BIJLAGEN	19

1. Inleiding

De Delgromij (inmiddels Kaliwaal bv) heeft voor de Kaliwaal bij Beneden Leeuwen een plan gemaakt, genaamd “Een waaier van Geulen”. In dit plan wordt voorzien in de berging van baggerspecie. De vulfase is in december 2003 van start gegaan. Na de consolidatie van het slib zal, afhankelijk van het specieaanbod rond 2015 een afdekfase volgen, waarna de Kaliwaal wordt opgeleverd als een natuurgebied met daarin een groot aantal nevengeulen, die gefaseerd zullen meestromen bij toenemende waterstanden. In dit rapport worden de resultaten besproken van de monitoring die is uitgevoerd in 2009.

2. Ligging van de monsterpunten en gebruikte methode

In Tabel 1 staan de monsterpunten vermeld die ook in voorgaande jaren op macrofauna en korrelgrootte zijn bemonsterd. Op Figuur 1 staat de ligging van deze monsterpunten.

Tabel 1. Bemonsterde locaties

code	datum	monsterpunt	substraat	korrelgrootte
L13A.508	12-5-2009	strang gemaal	bodem+vegetatie	+
L21.508	12-5-2009	nevengeul W	bodem++hout	+
L23.508	14-5-2009	Kaliwaal oever	bodem+ hout	+
L26.508	12-5-2009	nevengeul O	bodem + hout	+
L27.508	12-5-2009	poel bij 26	bodem	+
L28.508	12-5-2009	nevengeul midden	bodem	+
L29.508	14-5-2009	Kaliwaal	diepe bodem	+
L30.508	14-5-2009	Kaliwaal	diepe bodem	+
L13A.808	21-8-2009	strang gemaal	bodem+vegetatie	
L21.808	21-8-2009	nevengeul W	bodem+wilgewortels+hout	
L23.808	21-8-2009	Kaliwaal oever	bodem+ wilgewortels	
L26.808	21-8-2009	nevengeul O	bodem + k	
L27.808	21-8-2009	poel bij 26	bodem	
L28.808	21-8-2009	nevengeul midden	bodem+wilgewortels	
L29.808	24-8-2009	Kaliwaal	diepe bodem	
L30.808	24-8-2009	Kaliwaal	diepe bodem	

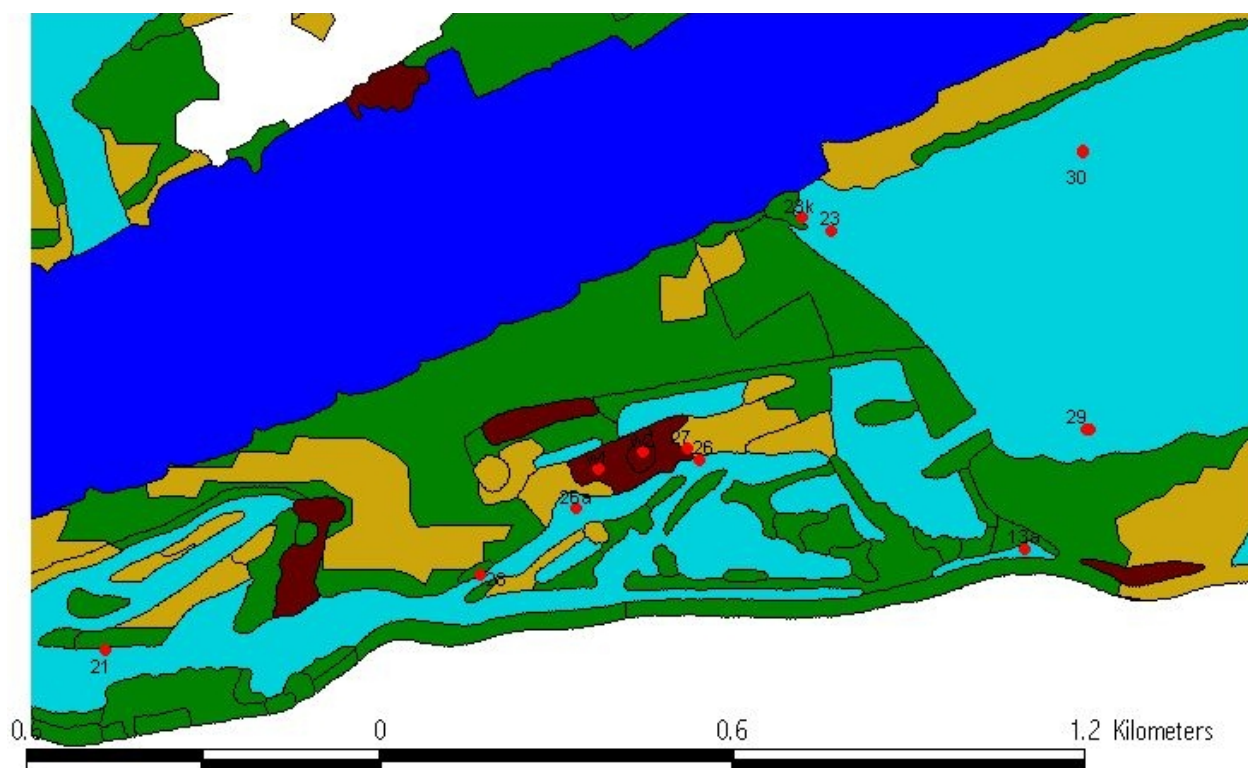
De diepe locaties in de Kaliwaal zijn bemonsterd met een Eckman-happer met een opening van 15*15 cm (oppervlakte 225 cm²). Ieder macrofaunamonster bestaat uit 10 happen. De overige bodemonsters en de vegetatie zijn genomen met een handnet (maaswijdte 500 µm),

terwijl het vaste substraat (hout en wortels) is afgeborsteld. Alle monsters zijn eerst gespoeld over een zeef met een maaswijdte van 500 μm en daarna geconserveerd in 80% ethanol. Van alle monsters is het bemonsterde oppervlak berekend.

In het laboratorium zijn de monsters nogmaals gespoeld over een zeef met een maaswijdte van 500 μm en vervolgens kwantitatief uitgezocht met het blote oog op een witte fotobak met onderverlichting.

Bij het uitzoeken zijn alle individuen geteld. Bij grote aantallen individuen van een bepaalde groep zijn er 100 individuen uitgezocht en zijn de overige individuen van de betreffende groep geteld.

Alle groepen zijn gedetermineerd tot het laagst mogelijke taxonomische niveau.

Figuur 1. Ligging van de monsterpunten

3. Resultaten

De resultaten van de determinaties staan vermeld in Bijlage 1. Indien soorten in verschillende stadia zijn waargenomen staat dit vermeld in de kolom opm. Indien er kopmisvormingen optreden in Chironomus larven staat dit als “misv.” aangegeven in dezelfde kolom. In Bijlage 2 staan de resultaten van de analyses van de korrelgrootte.

De macrofauna wordt geëvalueerd aan de hand van:

- Bijzondere soorten
- Beoordeling bijzondere effecten verontreinigingen
- Ontwikkeling van de benthische Chironomidae

Daarnaast worden de benthische Chironomidae in de Leeuwense Waard vergeleken met die uit het zomerbed enige eeuwen geleden, het huidige zomerbed en de bodemfauna uit de nevengeulen van de Gamerense Waard.

3.1. Bijzondere taxa

Oorspronkelijke fauna

Thienemannimyia pseudocarnea – Een dansmugpop die voorkomt in rivieren met een natuurlijk karakter. Deze soort wordt zelden waargenomen en ontbreekt in de monitoringsgegevens van Rijkswaterstaat (MWTL). Eén pop is in het voorjaar aangetroffen in het middengedeelte deel van de nevengeul (mp. 26).

Paralauterborniella nigrohalteralis – Deze dansmuglarve is lange tijd uit de Nederlandse rivieren verdwenen, maar wordt in het afgelopen jaren steeds vaker waargenomen. In 2007 is de soort voor het eerst

gevonden in de Leeuwense Waard en ook in 2008 is de soort waargenomen op mp. 26 (voorjaar) en op mp. 21 en 23 (zomer). In 2009 zijn de larven wederom aangetroffen op mp. 26 voorjaar en op mp. 23 (zomer).

Recente exoten (na 1990).

De slijkgarnaal *Chelicorophium robustum*, in 2008 (mp. 28 zomer) voor het eerst in de Leeuwense Waard aangetroffen, heeft zich in 2009 verder verspreid over het gebied en ontbreekt alleen nog in de diepe delen van de Kaliwaal (mp. 29 en 30), de strang (mp. 13A) en de poel (mp. 27). De overige punten liggen in de nevengeul en de oeverzone van de Kaliwaal, waar voldoende dynamiek en substraat (wortels en hout) aanwezig is. De “oude” slijkgarnaal *Chelicorophium curvispinum* lijkt nog niet al te veel hinder te ondervinden van zijn grote broer.

In Tabel 2 staan voor de monsterpunten de gemiddelde percentages recente exoten weergegeven.

Tabel 2. Voorkomen van recente exoten

Mp.	Gem.	Stdev.
L13A	20	20
L21	24	10
L23	54	18
L26	23	1
L27	0	0
L28	73	12
L29	0	0
L30	0	0

Gemiddeld over alle monsters bedraagt het aantal recente exoten 24,3% en is vergelijkbaar met voorgaande jaren (22,1%, 21,4% en 24,9 % in resp. 2008, 2007 en 2006) van de individuen bestond uit deze exoten. In vergelijking tot voorgaande jaren zijn exoten nu ook nadrukkelijk aanwezig in de strang bij het gemaal (mp. 13A). In het voorjaar trad hier een dominantie op van de aasgarnaal *Limnomysis benedeni*. In de poel bij de nevengeul en in de diepe delen van de Kaliwaal komen niet of nauwelijks kreeftachtigen voor, waardoor het aandeel recente exoten te verwaarlozen is.

3.2. Beoordeling biotische effecten van verontreinigingen

Den Besten (1997) heeft een beoordelingssysteem ontwikkeld om biotische effecten van verontreinigingen in te schatten. Deze beoordeling is ontwikkeld voor het zomerbed van het benedenrivierengebied. Kleinere wateren (mp. 13a en 27) kunnen er niet mee beoordeeld worden. Ook de oever van de Kaliwaal (23) en de nevengeul in een kleibank (28) zijn hiervoor niet geschikt. De oever en diepe bodem van de Kaliwaal en de zandige nevengeulen (21 en 26) zijn er wel mee beoordeeld. In Tabel 3 wordt de toetsing weergegeven van de bodemfauna in de diepe bodem van de Kaliwaal ten aanzien van het risico voor een ernstige verstoring als gevolg van verontreiniging (4

of meer + = ernstig verstoord; 1-3 + matig verstoord en 0 + geen verstoring).

Tabel 3. Beoordeling biotische effecten van verontreinigingen

Monsterpunten	L21.508	L26.508	L29.508	L30.508	L21.808	L26.808	L29.808	L30.808
Datum	14-5-2008	14-5-2008	6-5-2008	6-5-2008	25-8-2008	25-8-2008	25-8-2008	25-8-2008
Aantal soorten Chironomidae	-	-	+	+	-	-	±	±
Aantal soorten Oligochaeta	+	+	±	+	+	+	+	±
Aantal soorten Bivalvia	±	-	±	±	-	-	-	±
Som aantal soorten eendagsvliegen, steenvliegen en kokerjuffers	+	+	+	+	+	+	+	+
Dichtheid Chironomidae	±	+	+	+	-	±	±	±
Dichtheid Oligochaeta	+	+	-	+	+	+	-	+
Dichtheid Bivalvia	+	+	±	±	±	-	-	±
Populatie aandeel Chironomidae/(Chir + Oligo + Biv)			+	±			±	±
Populatie aandeel Bivalvia/(Chir + Oligo + Biv)	+	-			±	-		
Verhouding Chironomus/Chironomus + Procladius			+	-			±	±
Verhouding Chironomidae/ Chironomidae + Tubificidae	-	-	+	-	-	-	-	-
Percentage kopmisvormingen Chironomidae	±	-	-	-	-	-	±	±
Aantal ernstig effect (+)	5	5	6	5	3	3	2	2
Maat van verstoring	sterk	sterk	sterk	sterk	matig	matig	matig	matig

Verklaring: + = ernstige verstoring; ± = matige verstoring; - = geen verstoring

Volgens dit beoordelingssysteem (waarvan de bioassays niet zijn uitgevoerd) zijn de nevengeul (mp. 21 en 26) en de diepe delen van de Kaliwaal (mp. 29 en 30) in het voorjaar sterk verontreinigd, terwijl deze punten in de zomer slecht matig verontreinigd worden beoordeeld.

3.3. Ontwikkeling van de benthische Chironomidae

De benthische Chironomidae van de nevengeul bij Beneden Leeuwen worden in Tabel 4 vergeleken met die van de Rijn in de 18^e en 19^e eeuw (en ouder) op basis van paleoecologisch onderzoek aan oude rivierafzettingen (Klink, 1989), de nevengeulen bij Gameren en het huidige zomerbed (Klink, 2002).

Tabel 4. Bodembewonende Chironomidae in de vroegere Rijn, nevengeulen bij Gameren en Leeuwen en zomerbed van de Waal

Taxon	Rijn paleo	Gameren 2000 & 2001	Leeuwen 2000	Leeuwen 2002	Leeuwen 2005	Leeuwen 2006	Leeuwen 2007	Leeuwen 2008	Leeuwen 2009	Waal kribvakken	Waal vaargeul 2001	Waal vaargeul 2002
<i>Chemovskya macrocera</i>	+											
<i>Heterotrissocladius marcidus</i>	+											
<i>Brillia flavifrons</i>	+											
<i>Beckidia zabolotzky</i>	+											
<i>Paracladopelma laminata</i> agg.	+									+		
<i>Paratendipes connectens</i> 3 Lipina	+											
<i>Demicryptochironomus vulneratus</i>	+											
<i>Stictochironomus spec.</i>	+	+									+	
<i>Paralauterborniella nigrohalteralis</i>	+	+					+	+	+			
<i>Micropsectra apposita</i>	(+)	+					+					
<i>Tanytarsus pallidicornis</i>	(+)	+					+	+	+			
<i>Cladopelma gr. laccophila</i>	+	+				+	+					
<i>Stempellinella spec.</i>		+					+	+				
<i>Prodiamesa olivacea</i>	+	+	+									
<i>Chironomus balatonicus</i>	(+)	+	+									
<i>Chironomus muratensis</i>	(+)	+	+									
<i>Tanytarsus punctipennis</i>	(+)	+	+	+	+		+	+	+			
<i>Paracladius conversus</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
<i>Harnischia spec.</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
<i>Polypedium nubeculosum</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
<i>Stempellina spec.</i>	+	+	+	+	+	+	+	+				
<i>Tanytarsus brundini</i>	+	+	+	+	+			+	+	+		
<i>Brillia modesta</i>	+	+	+								+	
<i>Polypedium bicrenatum</i>	+	+	+	+	+	+	+			+	+	
<i>Cryptotendipes spec.</i>	+	+	+	+	+		+	+	+	+		
<i>Micropsectra atrofasciata</i>	(+)	+	+	+			+					
<i>Tanytarsus ejuncidus</i>	(+)	+	+	+		+	+	+				
<i>Procladius spec.</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
<i>Chironomus nudiventris</i>	(+)	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
<i>Lipiniella arenicola/moderata</i>	+	+	+	+		+	+	+			+	
<i>Chironomus acutiventris</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
<i>Cryptochironomus spec.</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
<i>Paratendipes albimanus</i>	+	+	+			+	+	+	+	+		
<i>Cladotanytarsus gr. mancus</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
<i>Polypedium scalaenum</i>	+	+	+			+	+	+	+	+		
<i>Microchironomus tener</i>	+	+		+	+	+	+	+	+	+		
<i>Paratendipes nubilus</i>	+	+									+	
<i>Kloosia pusilla</i>	+	+										+
" <i>Cryptochironomus macropodus</i> "												+
<i>Tanytarsus spec.</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Robackia demeijerei</i>	+	+									+	+
Aantal taxa	39	33	23	18	15	17	25	22	17	24	1	2

(+) vermoedelijk wel aanwezig maar de resten zijn niet tot op soort(groep) te determineren.

De Rijn biedt in de referentiesituatie onderdak aan 39 verschillende soorten bodembewonende Chironomidae. In de vaargeul van de Waal zijn slechts 2 soorten muggenlarven verzameld. In vergelijking met de nevengeulen uit Gameren in 2001 en 2002 (33 soorten) heeft de Leeuwense Waard minder soorten geherbergd. Na een maximum aantal van 25 soorten in 2007 is de diversiteit gezakt naar 17 soorten in 2009. In vergelijking met de voorgaande jaren blijkt de diversiteit van de bodembewonende muggenlarven te variëren van 15 tot 25 soorten. Opvallend is het ontbreken van strikt stroomminnende soorten (*Kloosia pusilla*, *Paratendipes nubilus* en *Robackia demeijerei*). De oorzaak

hiervoor is de afwezigheid van een constante stroomsnelheid in stroomafwaartse richting. Momenteel stroomt het water in de nevengeul beide kanten op als gevolg van de golfslag van de scheepvaart.

4. Conclusies

- In 2009 zijn twee dansmuggen vermeldenswaard. *Thienemannimyia pseudocarnea* is als pop verzameld en kan als rariteit in de Nederlandse Rijn worden gekarakteriseerd. *Paralauterborniella nigrohalteralis* wordt steeds algemener in Nederland en behoort al bijna tot de standaardfauna.
- Het aantal recente exoten (24,3%) lijkt zich te stabiliseren ten opzichte van 2008 (22,1), 2007 (21,4%) en 2006 (24,7%) en is ook vergelijkbaar met de jaren 2000 (24%) en 2002 (29%). Het jaar 2005 was een positieve uitschieter waarin slechts 9,8% van de aangetroffen macrofauna bestond uit exoten.
- De fauna op de diepe bodem (mp. 29 en 30) van de Kaliwaal wijst op een ernstige verstoring in het voorjaar als gevolg van chemische verontreiniging. In de zomer wordt de verontreiniging als matig beoordeeld. In de nevengeul (mp. 21 en 26) is de beoordeling identiek aan die in de Kaliwaal. Deze beoordeling wijkt niet wezenlijk af van die in 2000 (vóór de stort), waaruit kan worden afgeleid dat de situatie zich tijdens de stort niet wezenlijk verslechterd heeft.
- De benthische Chironomidae in de nevengeul van Beneden Leeuwen zijn in 2008 met 17 soorten minder divers dan in het topjaar 2007 (25 soorten). Door het ontbreken van soorten van schuivend zand (*Kloosia pusilla*, *Paratendipes nubilus* en *Robackia demeijerei*) in de nevengeul is te zien dat de dynamiek gedempter is dan in de kribvakken van het zomerbed en de nevengeulen in de Gamerense Waard.

5. Literatuur

Aangehaalde literatuur

- Den Besten, P., 1997 Biotisch Effectonderzoek Hollands Diep en Dordtsche Biesbosch RIZA Rapport 97.098: 144 pp.
- Klink, A., 1989 The Lower Rhine. Palaeoecological analysis. In: Historical change of large alluvial rivers: western Europe G.E. Petts (ed.) John Wiley & Sons Ltd. 183-201
- Klink, A., 2002 Zandsuppletie in kribvakken in de Waal. Effecten op de macrofauna 2. Een jaar na baggeren en suppleren. Hydrobiologisch Adviesburo Klink, Rapporten en Mededelingen 78: 29 pp. + bijl.

Determinatie literatuur

Tricladida

- Ball, I.R., Reynoldson, T.B., 1981
British Planarians. Platyhelminthes: Tricladida. Keys and notes for the identification of the species Synopsis of the British Fauna 19: 1-141
- Cuppen, H.P.J.J., van der Velde, G., 1981
De platwormen (Tricladida) van de Nederlandse provincie Limburg. Deel 1. Op het land, in grondwater en in beken aangetroffen soorten Natuurhist. Maandbl. 70(9): 135-143
- Den Hartog, C., 1962
De Nederlandse platwormen (Tricladida). Wetensch. Med. KNNV 42: 40 pp.
- Reynoldson, T.B., 1978
A key to the British species of freshwater triclads F.B.A. Sc. Publ. 23: 31 pp.

Oligochaeta

- Brinkhurst, R.O., 1971
A guide for the identification of British aquatic Oligochaeta Sci. Publ. FBA 22: 55 pp.
- Brinkhurst, R.O., Jamieson, B.G.M., 1971
Aquatic Oligochaeta of the world Edinburgh: Oliver & Boyd 860 pp.
- Sperber, C., 1948
A taxonomical study of the Naididae Zoologiska bidrag Uppsala 28: 1-296

Hirudinea

- Dresscher, T.G.N., Higler, L.W.G., 1982
De Nederlandse bloedzuigers Hirudinea Wetenschappelijke Meded. K.N.N.V. 154: 64 pp.
- Elliott, J.M., Mann, K.H., 1979
A key to the British freshwater leeches Sc. Publ. F.B.A. 40: 72 pp.
- Nesemann, H., 1994
Die Kriebel im Gebiet der Oberer Donau (Osterreich, Deutschland) mit Bestimmungsschlüssel zu den europäischen Arten (Clitellata, Branchiobdellida) Lauterbornia 19: 79-93
- Nesemann, H., 1997
Egel und Kriebel (Clitellata: Hirudinea, Branchiobdellida) Österreichs Erste Vorarlberger Malakologische Gesellschaft Sonderheft 104 pp.

Mollusca

- Gittenberger, E., Janssen, A.W., Kuiper, W.J., Meijer, T., van der Velde, G., de Vries, G.A., 1998
De Nederlandse zoetwatermollusken Nederlandse Fauna 2: 288 pp.
- Jansen, A.W., de-Vogel, E.F., 1965
Zoetwatermollusken van Nederland NJN, Amsterdam 159 pp.
- Piechocki, A., 1989
The Sphaeriidae of Poland (Bivalvia, Eulamellibranchia) Polsk. Akad. Inst. Zool. Annales Zoologici 42: nr. 12: 1-320

Hydracarina

- Zeissler, H., 1971
Die Muschel Pisidium. Bestimmungstabelle für die mitteleuropäischen Sphaericeae Limnol. (Berlin) 8/2: 453-503
- Besseling, A.J., 1964
De Nederlandse watermijten (Hydrachnellae Latreille 1802) Monogr. Ned. Ent. Ver. 1: 199 pp.
- Davids, C., 1979
De watermijten (Hydrachnellae) van Nederland. Levenwijze en voorkomen Wetensch. Meded. KNNV 132: 78 pp.
- Hevers, J., 1978
Morphologie und Systematik der in Deutschland auftretenden Schwamm- und Muschel-Milben-Arten der Gattung Unionicola (Acari: Hydrachnellae: Unionicolidae) Entomologia Generalis 5 (1): 57-84
- Motas, C., Soarec, J., 1943 Un halacaride reliquat ponto-caspian dans le Danube Bul. Soc. Natural. Rom. 16: 1-4 + fig.
- Smit, H., 1996
Two new and rare Arrenurus-species from The Netherlands (Acari: Hydrachnellae) Ent. Ber., Amst. 56 (3): 56-59
- Smit, H., 1996 Voorlopige Arrenurus-Tabel
Interne publicatie 28 pp.
- Smit, H., van der Hammen, H., 1992
New and rare water mites from the Netherlands (Acari: Hydrachnellae) Ent. Ber. Amst. 52(10): 144-146
- Smit, H., van der Hammen, H., Duursema, G., 1993
New species of water mites for the Dutch fauna, with some taxonomic notes on the genus Nautarachna (Acari: Hydrachnellae) Ent. Ber. A'dam 53: 180-182
- Smit, H., van der Hammen, H., 1990
Taxonomic notes on some Arrenurus species (Acari: Hydrachnellae) Ent. Ber. Amsterdam 50(5): 52-55
- Viets, K., 1936
Spinnentiere oder Arachnoidea VII: Wassermilben oder Hydracarina (Hydrachnellae und Halacaridae) Tierwelt Deutschlands 31/32: 574 pp.
- Viets, K., Viets, K.O., 1960
Nachtrag zu Wassermilben, Hydracarina Tierwelt Mitteleuropas 3. Erg.4: 1-44 + ff

Crustacea

- Bacescu, M., 1954
Fauna Republicii Populare Romine. Crustacea. Mysidacea Academia Republicii Populare Romine vol. 4 afl. 3: 126p
- Carausu, S., Dobreanu, E., Manolache, C., 1955
Fauna Republicii Populare Romine Crustacea Vol. 4 fasc. 4. Amphipoda forme salmastre si de apa dulce Academia Republicii Populare Romine 4(4): 407 pp.

- Eggers, T.O., Martens, A., 2001
Bestimmungsschlüssel der Süßwasser-Amphipoda (Crustacea)
Deutschlands Lauterbornia 42: 68 pp.
- Eggers, T.O., Martens, A., Grabow, K., 1999
Hemimysis anomala Sars im Stichkanal Salzgitter (Crustacea:
Mysidacea) Lauterbornia 35: 43-47
- Holthuis, L.B., 1949
The Isopoda and Tanaidacea of the Netherlands, including the
description of a few species of Limnoria Zool. Meded. 30: 163-190
- Holthuis, L.B., 1950
Decapoda (K 9) A. Natantia, Macrura Reptantia, Anomura en
Stomatopoda (K 10) Fauna van Nederland 15: 166 pp.
- Karaman, G.S., Pinkster, S., 1977
Freshwater Gammarus species from Europe, North Africa and adjacent
regions of Asia (Crustacea-Amphipoda). Part 1. Gammarus pulex-
group and related species
Bijdragen tot de Dierkunde 47(1): 1-96
- Karaman, G.S., Pinkster, S., 1977
Freshwater Gammarus species from Europe, North Africa and adjacent
regions of Asia (Crustacea-Amphipoda). Part 2. Gammarus roeseli-
group and related species
Bijdragen tot de Dierkunde 47(1): 165-196
- Karaman, G.S., Pinkster, S., 1987
Freshwater Gammarus species from Europe, North Africa and adjacent
regions of Asia (Crustacea-Amphipoda). Part 3. Gammarus balcanicus-
group and related species
Bijdragen tot de Dierkunde 57(2): 207-260
- Schellenberg, A., 1942
Krebstiere oder Crustacea IV: Flohkrebse oder Amphipoda
Die Tierwelt Deutschlands 40: 1-252
- Van den Brink, F.W.B., van der Velde, G., 1992
Slijkgarnalen (Crustacea: Amphipoda: Corophiidae) in Nederland
Het Zeepaard 52 (2): 32-37
- Wittmann, K.J., Theiss, J., Banning, M., 1999
Die drift der Mysidacea und Decapoda und ihre Bedeutung für die
Ausbreitung von Neozoen im Main-Donau System
Lauterbornia 35: 53-66

Ephemeroptera

- Eiseler, B., 2005. Bildbestimmungsschlüssel für die Eintagsflieg Larven der
deutschen Mittelgebirge und des Tieflandes Lauterbornia 53: 1-112
- Jacob, U., 2003 Baetis Leach, 1815, sensu stricto oder sensu lato. Ein Beitrag
zum Gattungskonzept auf der Grundlage von Artengruppen mit
Bestimmungsschlüssel. Lauterbornia 47: 59-129
- Macan, T.T., 1979
A key to the nymphs of British species of Ephemeroptera with notes
on their ecology Freshwat. Biol. Ass. Sc. Publ. 20: 80 pp.
- Malzacher, P., 1984
Die europäischen Arten der Gattung Caenis Stephens (Insecta:
Ephemeroptera) Stuttg. Beitr. Naturk. Serie A 373: 1-48
- Mol, A.W.M., 1983
Caenis lactea (Burmeister) in The Netherlands (Ephemeroptera:
Caenidae) Ent. Ber. 43: 119-123
- Mol, A.W.M., 1985
Baetis tracheatus Keffermüller & Machel en Caenis pseudorivulorum
Keffermüller, twee nieuwe Nederlandsehaften (Ephemeroptera)
Ent. Ber. 45: 78-81

Plecoptera

- Hynes, H.B.N., 1977 A key to the adults and nymphs of the British stoneflies
FBA Sci. Publ. 17: 1-90

Odonata

- Askew, R.R., 1988
The dragonflies of Europe
Harley Books, Colchester Essex 291 pp.
- Geijskes, D.C., van-Tol, J., 1983
De libellen van Nederland (Odonata)
Kon. Ned. Natuurhist. Vereniging, Hoogwoud 368 pp.
- Hammond, C.O. (ed.), 1977
The dragonflies of Great Britain and Ireland
Curwen Books 115 pp.
- Heidemann, H., Seidenbusch, R., 1993
Die Libellenlarven Deutschlands und Frankreichs. Handbuch für
Exuviansammler
Verlag Erna Bauer Keltern 399 pp.

Heteroptera

- Cuppen, J.G.M., 1988
Sigara iactans nieuw voor Nederland (Heteroptera:Corixidae)
Ent. Ber. Amst. 48(6): 94-96
- Nieser, N., 1982
De Nederlandse water- en oppervlaktewantsen (Heteroptera:
Nepomorpha en Gerromorpha
Wet. Med. KNNV 155: 78 pp. + bijl.
- Savage, A.A., 1989
Adults of the British aquatic Hemiptera Heteroptera: a key with
ecological notes
F.B.A. Sc. Publ. 50: 173 pp.

Coleoptera

- Angus, R., 1992
Insecta Coleoptera Hydrophilidae Helophorinae
Süßwasserfauna von Mitteleuropa 20/10-2: 144 pp.
- Drost, M.B.P., Cuppen, H.P.J.J., van Nieuwkerken, E. 1992
De waterkevers van Nederland Uitgeverij
KNNV Utrecht 280 pp.
- Foster, G.N., Angus, R.B., 1985
Key to the British species of Hydroporus
The Balfour-Browne Club Newsletter 33: 1-19
- Hansen, M., 1987
The Hydrophiloidea (Coleoptera) of Fennoscandia and Denmark
Fauna Ent. Scand. 18: 254 pp.
- Holmen, M., 1987
The aquatic Adephaga (Coleoptera) of Fennoscandia and Denmark 1.
Gyrinidae, Haliplidae, Hygrobiidae and Noteridae
Fauna Ent. Scand. 20: 168 pp.
- Klausnitzer, B., 1994
Die Larven der Käfer Mitteleuropas. 1. Band: Adephaga
Die Käfer Mitteleuropas L1: 273 pp.
Goecke & Evers, Krefeld
- Klausnitzer, B., 1994
Die larven der Käfer Mitteleuropas. 2. Band: Myxophaga, Polyphaga.
Teil 1
Die Käfer Mitteleuropas L2: 325 pp.
Goecke & Evers, Krefeld
- Nilsson, A.N., 1982
A key to the larvae of the fennoscandian Dytiscidae (Coleoptera)
Fauna Norrlandica 2: 1-44

- Van Berge Henegouwen, A.L., 1982
De Nederlandse soorten van het genus *Laccobius* Erichson
(Coleoptera, Hydrophilidae), een systematische enfaunistische studie
Zoologische Bijdragen 28(9): 58-84
- Neuropteroidea* Elliot, J.M., 1996
British freshwater Megaloptera and Neuroptera. A key with Ecological
Notes.
Freshwater Biological Association 54: 68 pp.
- Trichoptera* Edington, J.M., Hildrew, A.G., 1995
Caseless Caddis larvae of the British Isles
F.B.A. Sc. Publ. 53: 134 pp.
- Higler, L.W.G., 2005 De Nederlandse Kokerjufferlarven KNNV Uitgeverij 158
pp.
- Wallace, I.D., Wallace, B., Philipson, G.N., 1990
A key to the case-bearing caddis larvae of Britain and Ireland
F.B.A. Sc. Publ. 51: 237 pp.
- Lepidoptera* Vallenduik, H.J., Cuppen, H.P.J.J., van der Velde, G., 1997
De aquatisch levende rupsen van Nederland; proeftabel en autecologie
Themanummer WEW 10: 21 pp.
- Diptera overig* Brindle, A., 1962
Taxonomic notes on the larvae of British Diptera 9. The family
Ptychopteridae
The Entomologist 96: 212-216
- Brindle, A., 1966
Taxonomic notes on the larvae of British Diptera no. 24 revisional
notes
The Entomologist 99: 225-227
- Cranston, P.S., Snow, K.R., Ramsdale, C.D., et al., 1987
Adults, larvae and pupae of British mosquitos (Culicidae). A key
F.B.A. Sc. Publ. 48: 152 pp.
- Disney, R.H.L., 1973
A key to British Dixidae F.B.A Sc. Publ. 31: 78 pp.
- Rozkosny, R., 1973
The Stratiomyioidea (Diptera) of Fennoscandia and Denmark
Fauna Ent. Scand. 1: 140 pp. + bijl.
- Rozkosny, R., 1987
A review of the palaearctic Sciomyzidae/Diptera
Univerzita J.E. Purkyne v Brne pp: 97 + 482 fig.
- Theowald, B., 1957 Die Entwicklungsstadien der Tipuliden, ins besonderer
West-Palarktischen Arten.
Tijdschr. Entomol. 100(2): 195-308
- Chironomidae* Contreras-Lichtenberg, R., 1986
Revision der in der Westpaläarktis verbreiteten arten des Genus
Dicrotendipes Kieffer, 1913
Ann. Naturhist. Mus. Wien 88/89B: 663-726
- Cranston, P.S., 1982
A key to the larvae of the British Orthocladinae (Chironomidae)
FBA Sci. Publ. 45: 152 pp
- Cuppen, H., (in prep.) Identificatiesleutel voor 4e stadiumlarven van
Tanytarsus voor Nederland en België. Concept januari 2007
- Hirvenoja, M., 1973
Revision der Gattung *Cricotopus* van der Wulp und ihrer Verwandten
(Diptera: Chironomidae) Ann. Zool. Fenn. 10: 1-363

- Klink, A.G., 1982
Het genus *Micropsectra* Kieffer (Diptera, Chironomidae). Een taxonomische- en oekologische studie Medeklinker 2: 59 pp. + bijl.
- Klink, A.G., 1983
Key to the Dutch larvae of *Paratanytarsus* Thienemann & Bause with a note on the ecology and the phylogenetic relations Medeklinker 3: 36 pp.
- Langton, P.H., 1991
A key to the pupal exuviae of West Palaearctic Chironomidae
Langton, Huntingdon Cambridgeshire 386 pp.
- Moller Pillot, H.K.M., 1995
Een leidraad voor het determineren van de larven van het geslacht *Einfeldia* in Nederland
Interne Rapp. 1-aug
- Moller-Pillot, H.K.M., 1984
De larven der Nederlandse Chironomidae (Diptera) (Inleiding, Tanypodinae & Chironomini)
Ned. Faun. Meded. 1A: 1-277
- Moller-Pillot, H.K.M., 1984
De larven van de Nederlandse Chironomidae (Diptera) (Orthoclaadiinae sensu lato)
Ned. Faun. Meded. 1B: 1-175
- Vallenduuk, H.J., 1999
Key to the larvae of *Glyptotendipes* Kieffer (Diptera, Chironomidae) in Western Europe
Rapp. Bureau Vallenduuk 46 pp. + bijl.
- Vallenduuk, H.J., Moller Pillot, H.K.M., 2007. Chironomidae larvea. General ecology and Tanypodinae. KNNV uitgeverij: 143 pp.
- Vallenduuk, H.J., Wiersma, S.M., e.a., 1995
Determinatietabel voor larven van het genus *Chironomus* in Nederland
Werkdocument RIZA 95.121X:1-30 + Bijl
- Wiederholm, T. (ed.) 1983
Chironomidae of the holarctic region. Keys and diagnoses part 1.
Larvae
Ent. Scand. Suppl. 19: 1-457
- Wiederholm, T. (ed.), 1986
Chironomidae of the holarctic region. Keys and diagnoses part 2.
Pupae
Ent Scand. Suppl. 28: 482 pp.
- Wiederholm, T.(ed.), 1989
Chironomidae of the holarctic region. Keys and diagnoses part 3.
Adult males Ent. Scand. Suppl. 34: 532 pp.

Bijlagen

Bijlage 1. Macrofauna

Gebruikte afkortingen in de kolom opm. in de tabel van de Bijlage 1

afk.	betekenis
cf	lijkt op
juv	juveniele larve
l	larve
lp	larve met popkenmerken
misv.	misvorming
n	nymf
p	pop
pdeel	pop deel

Bijlage 2. Korrelgrootte en org. C en N

Bijlage 3. Foto's van de monsterpunten

Mp. 13a. 12 mei 2009	Mp. 13a. 21 augustus 2009
Mp. 21. 12 mei 2009	Mp. 21. 21 augustus 2009
Mp. 23. 14 mei 2009	Mp. 23. 24 augustus 2009
Mp. 26. 12 mei 2009	Mp. 26. 21 augustus 2009

Mp. 27. 12 mei 2009

Mp. 27. 21 augustus 2009

Mp. 28. 12 mei 2009

Mp. 28. 21 augustus 2009

Mp. 29. 24 augustus 2009

Mp. 30. 24 augustus 2009